

Збонимир КОСТИЋ

СТАРО НАСЛЕЂЕ У МОДЕРНОЈ СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

1.

У модерној поезији арханчно се појављује на најразличитије начине. Постоје архаични садржаји у поетским текстовима које не уноси песникова свест, његово рационално опредељење; песник једноставно не може измаћи топологији »колективно несвесног«, »архаичној имагинацији«, која постоји и дејствује у оквиру његове, индивидуалне и јединствене; он то не може будући да се служи поетским сликама и речима. У свакој новој људској јединки, у сваком песнику, обнављају се психички садржаји филогенезе. Песник каже »облак«, »камен«, »змија«, »река«, и ма која значења он сам давао овим речима, у њима се крије увек и она битна сунстанца коју је у њих уградио свеколики пређени пут људске врсте. Ватра ће увек грејати људске шаке, увек ће моћи да запали кућу, увек ће моћи људску руку да опече. Ватра је извор сигурности за нећинску хорду; ватра је и мали плински упаљач, загрејани радијатор или фосфорна бомба у нашем добу. Песник ће се, међутим, увек враћати њеном највише архаичном облику зато што је значење управо тог највише архаичног облика најпунвије и најтрајније. Постоји један слој значења ватре у поетском тексту који је фиксиран, и један који му може дати индивидуална имагинација. Да се подсетимо речи Гастона Баслара, у поезији све су шуме старе, тамне, тајанствене; у поезији младих шума нема.

Држимо данас да је поезију најбоље дефинисати као облик знања, као што би казали Хелени. Песма је »гнозис«, али нарочите врсте, другачији него наука. То »знање« је за човека несумњиво драгоцено и битно.

2.

Испитујући пре више од десет година учешће архаичног елемента у нашој модерној поезији (у књизи »Архаично и модерно«, Просвета, 1983) дошли смо до сазнања да се песник XX века другачије односи према прошлости него репимо песници XIX столећа. Песник претходног столећа посматра прошлост и размишља о њој; он никада не губи свест о свом посматрачком месту и та дистанца је јасно видљива. Савремени песник међутим, најчешће настоји да ту дистанцу укине. Он се смешта

у архаично, и свет посматра из перспективе смрти испитујући коначну метафизичку вредност тог света и његових елемената. Његов поступак је комплекснији и дубљи: он говори истовремено кроз своја и прошла столећа имајући на уму будућност и желећи да за њу остави трајну поруку. Савремени песник хоће да буде медијум кроз који ће проговорити старина. Средства којима он остварује своје присуство у њој многобројна су и снажнија од оних која је имао песник XIX века (између осталог и због веома нараслих знања о прошлости у нашем столећу). Савремени песник хоће да јесте, да буде древност која окупља у себи прошле, садашње и будуће облике и садржаје.

3.

Поред архетипске имагинације као врела из кога се црпе стваралачка снага једне индивидуалне поетске авантуре, постоји и врло свестан, рационалан поступак архаизације, или уношења елемената старије или сасвим древне књижевне грађе. Поступак који је у хеленистичкој књижевности називан именов парадиртхесис, подразумевао је коришћење стихова старијих песника; у новом контексту и новој песми то је био елемент сунтилне књижевне културе, ово подсећање је било посебно драгоцено образованијим читаоцима: враћало им је у свест потиснуту лектуру: доводило у међусобну корелацију два песника, два времена, два тумачења теме.

Онај ко је читао епове Хомера и Вергилија сећа се свакако сцене силаска у Хад, доњи свет. Када у Хомеровом спеву »Одисеја« главни јунак у Царству сенки среће сен своје умрле мајке, Антиклије, он три пута покушава да загрли сенку, али му руке три пута пролазе кроз ваздух.

»...а ја у души дубоко потресен
хтедох да загрлим душу преминуле матере моје.
Трипут винух за њом – та срце ме гонило на то,
трипут се мени измаче из руку к'о сенка ил' санак,
свакипут жалост све тежа на моју падаше душу«.

(Препев Милоша Ђурића)

Тако исто када Епеја у Вергилијевом епу, у подземном свету, среће сен свога оца, Анхиза, дешава се потпуно иста сцена. Син хоће да загрли душу умрлог оца, али му руке три пута пролазе кроз ваздух.

Када, коначно, у »Божанственој комедији« у другом певању »Чисти-лишта«, Данте среће душу умрлог пријатеља музичара Казеле, понавља се претходна сцена. Посетилац света мртвих покушава три пута да загрли сенку некад блиског бића. Рука као и у претходна два случаја поново пролази кроз сенку.

Понављање једне исте слике код Вергилија и Дантеа, наравно, није ни случајно ни некреативно: у оба случаја оно образованог читаоца хоће да подсети да ону прву слику, на дирљиви сусрет Одисеја и мајке Антиклије. У потоње две сцене инкрустира се дирљива љубав и нежност коју живи осећа према мртвом, немогућност да се дефинитивна граница коју је смрт поставила пређе.

Наравно, ми не можемо знати да ли је Хомерова слика баш прва у овом низу. Није ли она преузета из неког мита? Не постоји ли, коначно, још старији генератор ове и оваквих слика: нешто што претходи миту?

Тако постајемо свесни чињенице да садржаји, који ка нама путују из далеких и древних времена, настају из полумрака митологије и времена оних облика »психичке стварности«, да употребимо Басларов израз, о којима не знамо баш много. Песници XX века свесни су бескрајне траке која нам из непознатих предела доноси древне слике: њихово песништво је често несвесни, полусвесни или рационални покушај поновног стварања аутентичног психичког простора у коме се овакве слике јављају, у коме имају одређени (драгоцени) значај, и у коме несметапо функционишу.

4.

Није, дакле, питање користе ли песници древно наслеђе – јер они то несумњиво чине, и није могуће писати а то не чинити – него са којим га степеном креативне снаге користе, и до којих књижевних вредности својим властитим стваралачким поступком стижу.

Када данас размишљамо о овој теми, у контексту модерне српске поезије, три нам се личности намећу као парадигматичне: Момчило Настасијевић, Десанка Максимовић и Васко Попа.

Херметичан, згуснут и дубок, везан за родно тле и »матерњу мелодију«, Настасијевић је песник тихе патње, тескобе и раздирања, речју: егзистенцијалне зебње. У поезији овог »последњег симболисте« одјекује лирска народна песма и средњовековни акатисти. Истовремено, настасијевићску тему егзистенције, исказивану стилском фигуром парадокса, његова тајанствену недоречивост и лапидарност препознајемо у поезији Васка Попе, као и неких других наших савремених песника.

Као што је лингвиста Гиста Лансон својевремено нападао иеразумљивост и огрешења о француски језик песника Стефана Малармеа, тако су и Настасијевића нападали критичари и лингвисти, између њих неприкосновени арбитар у стварима нашег језика Александар Белић. И као што је за шпанског песника Дон Луиса де Гонгору – из исте породице песника којој припадају Настасијевић и Маларме – речено да упркос свим огрешењима о језик (а она се свде на сва премештања речи које стилске фигуре могу да уведу у утврђени реченички ред) – никада, ни пре њега, ни после њега, кастиљански језик није звучао тако тачно као у поеми »Soledades« – тако се исто може рећи и за Момчила Настасијевића. Упркос свима огрешењима о нормативну синтаксу и граматику – ми немамо песника у чијем делу наш језик звучи тако тачно. Исто тако и утисак древности и дубине не доноси нико у толикој мери од модерних песника на српском језику као Момчило Настасијевић.

Два су лексичка нивоа којима је песник посебио окренут. Првом би припадали архаизми из наше средњовековне књижевности, а други мало коришћене, полузаборављене речи из народног говора. Ова друга врста, назвали смо је »фолклорним архаизмима« је несумњиво бројнија.

Првој групи би припадале речи као што су дробна кап, зеник, русна сељанка, смерни раб, исполин, пагуба, несатрулима власт. А другој – тмоло и тмолина, руј, утол, пребол, умин, кротина, задојење.

Најбитнији елементи песничког стила не крију се, међутим, у његовој лексици, већ синтакси. Она је потпуно оригинална, плод његових властитих открића, изванредних напора да се значења и звучања речи очисте, сведу на суштинско, и међусобно усагласе.

Настасијевић је био убеђен да се песник мора кретати искључиво у поднебљу »матерње мелодије«, тј. оне која оличава најдубље традиције народног духа. Угрожена пред заводљивом и снажном појавом туђих културних модела, »матерња мелодија« сугерише мисао да напредак и ширење наше културне свести мора бити утемељено у враћању и самосазнању властитих културних традиција. »Свима припадне – каже он – само ко је кореном дубоко продро у родно тле. Јер општечовечанско у уметности је цветом изнад толико колико је кореном испод националног«.

Читав илуминативни песнички развој Момчила Настасијевића је, у психолошком смислу, највероватније само повратак у свет детињства, у присност и благодот доживљене у ово доба. Психичка окренутост својој унутрашњости, из године у годину, води у све тамнији и шапугавији говор, у бајалицу, а процес мукотрпног стварања, кроз бројне варијанте песама, само је нека врста »афазисе« песничког говора.

5.

Читалац текста »Законика« цара Душапа из средине XIV века, уочава свирепост предвиђених казни за починитеље разних злочина и престапа, и неједнакост између класа, и унутар њих, сталеза српског средњовековног света. Потоњи развој права донео је бар привидну једнакост свих чланова заједнице пред законом, и бар у јурисдикцији – блаже казне и одсуство сакаћења, смуђења брада и бркова, одсецање руку и ногу, парања посева.

Суровост и хендикепираност су два основна елемента од којих полази аутор књиге »Тражим помиловање«. Али суровост и хендикепираност – које врсте? Не само свирепост физичка, већ и метафизичка: исказана као силет неразумљивих сила одвајкада непријатељски окренутих према људском бићу. И не само друштвена неједнакост, која хендикепира одређену индивидуу, или читаве људске врсте, већ читав низ узрока који деградирају човека и своде га на бесловесно и немоћно створење, које вара или допушта да буде преварено, које не уме или неће да сагледа свет око себе, које не може или неће да избори за себе достојнији живот.

»Тражим помиловање

...

За људе и жене
у чијој су машти размере света
померене,
за оне који усред подпе
док сунце билионима свећа
сија теби и мени, царе,
носе неку своју, малу, свећу.
за људе до зуба наоружане
на рогове пужа кад налећу.

За свачију заблуду тужну,
за храброст усамљену и излишну,
за тајне што су проговориле
кроз зовину свиралу недужну».

(За оне који царске друмове ору»)

Књига песама Десанке Максимовић носи поднаслов »Лирске дискусије с Душановим закоником«. То пам указује да је однос аутора према материји која је била подстицај за иастанак ове књиге вишесмислен: у дискусији може доћи до слагања са саговорником, до жучног полемисања и противљења његовом мишљењу, или до суптилног учачавања нијанси у различитим а сличним становиштима. Однос песникиње према тексту Законика управо је такав: он није просто пресликавање постојеће поруке, нити у свакој песми исти, већ се мења, окрећући се често против самог законодавца. Песникиња се удаљава или приближава тексту и идеји правног списка, али следећи превасходно циљеве које јој поставља њена властита уметност. Понекад, у њеним песмама препознајемо малне дословну парафразу чланова Законика; то нарочито опажамо када је реч о теми заштите слабих и нишких, испред обесних и ситих. Ове две категорије људи у књизи најчешће имају средњовековно русо: властела и себарско-меропаски пук. У тим песмама постоји пуна садржинска корелативност између чланова Законика и поетског текста, аутор се слаже са царом и тражи исте дракопске мере које и законодавац прописује за преступнике, великаше и царске службенике.

Постоји, потом, скупина песама у којима песникиња слободно интерпретира чланове Законика, или иронично травестира њихову тему. Она се вешто окреће против појединог од чланова правног списка исмевајући цара, или судију, или измишљајући нове казне у име законодавца, тамо где, према њепом мишљењу, постојеће нису довољне.

И, коначно, у трећој групи песама аутор наставља да говори само у истом маниру; али он овде потпуно напушта Законик. У тим песмама песникиња не говори о ономе што закон осуђује, и што спада у ред правних обавеза, прекршаја или деликата разне врсте, већ о ономе што се односи на људске заблуде, психолошке недостатке, деформације, разне »философије« живота. О свему што се кукавно и јадно, свесно или несвесно своје кукавности, нашло на великом судишту које више нема никакве везе са средњовековним судом већ са људском судбином и универзумом. На овом новом суђењу, где су ишчезли обриси средњег века и реалног контекста лирске дискусије с Душановим закоником, песникиња је преузела улогу браниоца пред лицем вечности и свеколиким људским јадом. И те песме, из ове треће групе, спадају по својој лепоти, свакако у врхунска поетска остварења не само целокупног опуса Десанке Максимовић, већ и у блиставе трепутке наше модерне лирике у овом веку.

Песникиња тражи помиловање за свакога човека, јер свако је достојан сажалења.

»За мађоничаре
који сред нечије помрчине
пале хладне бенгалске ватре,
који покусом преобразе

у поље пшенице нечију плеву
и у дворце нечије сатре
и чатрље,
који меховима, опсенарски,
распире око неког славе вреву«.
(»За мађионичаре«)

»Тражим помиловање
за безазлене,
за њине зачуђености недогледне,
за људе вечно малолетне,
за утописте,
за преко воде преведене жедне,
за преко блата преведене чисте,
за онога што снове ваздан дене,
за тихе, за сетне,
за оне сасвим другачије од мене
и за оне са мном истоветне«.

(»За оне који се спотнчу преко прага«)

6.

И, коначно, поетско дело Васка Попе, утемељено је на оном делу наше фолклорне традиције која је била дуго у сенци вуковског десетерца и српске јуначке песме. Та је песма, као што је познато, почетком XIX века, задивила учени свет Европе, Јакоба Грима, Гетеа и Пушкина: тим су песмама Срби ушли уистину у светску књижевност.

Она друга, пак, традиција, малих форми, бајалица и пословица, загонетки и клетви, разбрајалица, окултних формула – дуго је била потискивана. У делу Васка Попе овај део нашег културног наслеђа је забљистао необичним сјајем. Антологија поетских умотворина »Од злата јабука«, коју је овај песник сачинио, доживела је досад 16 издања.

Али инспиративно тумачење наше фолклорне традиције само је један елеманат ове сложене књижевне материје: овај песник високе културе познавао је француски надреализам, и уосталом свеколику модерну књижевност; његово дело обојено парадоксом и својеврсним хумором апсурда, корелативно је са књижевним делом Ежена Јонеска, Семјуела Бекета, или писаца који су тек у последњој деценији постали познати, као што су Данил Хармс или Введенски, и који су, такође, мајстори кратке форме, хумора апсурда и парадокса.

Песме Васка Попе утемељене у српској народној мудрости и древним фолклорним формама, постале су инспиративно књижевно наслеђе песника нашег језика; превођено и хваљено, његово песничко дело је нашло читаоце и поштоваоце широм света. Његова Сабрана дела објављена су, поред наше земље, на енглеском језику, у Британији и у Сједињеним Америчким Државама. На тему овог песничког дела одбрањена су три докторска рада; један у нашој земљи, други у Немачкој, а трећи у САД. И, коначно, међу поштоваоцима и преводиоцима овог песника нашли су се најпознатији светски песници; међу њима Октавио

Пас и Јосиф Бродски, обојица добитници Нобелове награде за књижевност у последњој деценији.

Како ће се у будућности користити наше богато књижевно наслеђе остаје нам да видимо: будућност наше поезије, несазнатљива као и будућност било које уметности, у рукама је оних који ту поезију управо пишу, или ће је писати.

ВРЕДНОСТИ

ИЗВЕШТАЈ И ТРАЖЕЊЕ

У овом извештају представљени су резултати истраживања које је спровео Центар за истраживање књижевности и језика у Београду у периоду од 1990. до 1994. године. Циљ истраживања је био да се утврди стање књижевности и језика у Србији у овом периоду и да се утврде фактори који су допринели њеном развоју. Истраживање је спроведено путем интервјуа са књижевницима, језичким стручњацима и јавним мислиоцима. Резултати истраживања су представљени у овом извештају у три одељка: књижевност, језик и јавна мисао. У сваком одељку су представљени резултати истраживања и предложени су мере за побољшање стања књижевности и језика у Србији. Истраживање је спроведено у сарадњи са Центром за истраживање књижевности и језика у Београду и са Центром за истраживање књижевности и језика у Загребу. Резултати истраживања су представљени у овом извештају у три одељка: књижевност, језик и јавна мисао. У сваком одељку су представљени резултати истраживања и предложени су мере за побољшање стања књижевности и језика у Србији.

У овом извештају представљени су резултати истраживања које је спровео Центар за истраживање књижевности и језика у Београду у периоду од 1990. до 1994. године. Циљ истраживања је био да се утврди стање књижевности и језика у Србији у овом периоду и да се утврде фактори који су допринели њеном развоју. Истраживање је спроведено путем интервјуа са књижевницима, језичким стручњацима и јавним мислиоцима. Резултати истраживања су представљени у овом извештају у три одељка: књижевност, језик и јавна мисао. У сваком одељку су представљени резултати истраживања и предложени су мере за побољшање стања књижевности и језика у Србији. Истраживање је спроведено у сарадњи са Центром за истраживање књижевности и језика у Београду и са Центром за истраживање књижевности и језика у Загребу. Резултати истраживања су представљени у овом извештају у три одељка: књижевност, језик и јавна мисао. У сваком одељку су представљени резултати истраживања и предложени су мере за побољшање стања књижевности и језика у Србији.